

Н.А. Кудушева* , И.К. Аманова

«Тұран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail:nurgaisha72@mail.ru

ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ ӨЗІНДІК ТИІМДІЛІГІ: СИПАТТАМАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Мақалада психология ғылымындағы өзіндік тиімділік феноменіне қызығушылықтың артуына байланысты ғылыми зерттеулердегі өзіндік тиімділікті зерттеу бағыттары қарастырылады. Бұл мақаланың мақсаты студенттердің өзіндік тиімділігін зерттеу. Өзіндік тиімділік феноменінің басқа психологиялық құбылыстармен, мысалы, табысқа жету мотивациясы және сәтсіздіктен аулақ болу, тұлғаның өзіне сенімділігі сияқты өзара байланысын ашатын зерттеулерге, жалпы өзіндік тиімділік ерекшеліктеріне арналған зерттеулерге баса назар аударады. Өзіндік тиімділік ұғымының мәні, оның құрылымы, жоғары оқу орындарының болашақ түлектерін даярлаудағы өзіндік тиімділіктің рөлі, сондай-ақ университетте оқу кезінде студенттердің өзіндік тиімділігін дамыту мүмкіндіктері қарастырылады. Студенттердің жалпы өзіндік тиімділік деңгейін, пәндік және коммуникативтік әрекеттегі өз тиімділігін бағалаудағы ерекшеліктерін анықтау мақсатында тұлғаның жалпы өзіндік тиімділігі шкаласы (Р. Шварцер, М. Ерусалем, В. Ромекпен бейімделген нұсқасы); Дж. Маддукс және М. Шеердің өзіндік тиімділік деңгейін анықтау тесті (А.Р. Кричевский басшылығымен жасалған А. Бояринцеваның модификациясы), әдістемелері жүргізілді және зерттеу нәтижелері көрсетілді. Зерттеу студенттердің өзіндік тиімділігінің белгілі бір сипаттамаларын және нақты проблемалық аспектілерін айқындауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелерінің статистикалық өңдеуі мен талдауы университетте оқу үрдісінде студенттердің өзіндік тиімділігін дамыту іс-шаралары тиімді болғандығын көрсетті. Психология мамандығының әр түрлі курстарында оқитын студенттердің өзіндік тиімділігін бағалау ерекшеліктері салыстырылып сипатталған. Мақалада зерттеліп отырған мәселенің өзектілігі ғана емес, сонымен бірге психолог-студенттеріне кәсіби шеберліктерін арттыру мақсатында ұсыныстар әзірлеу үшін кәсіби сенімдер мен өзіндік тиімділікті одан әрі зерттеудің маңыздылығы дәлелденген.

Түйін сөздер: тұлғалық өзіндік тиімділік, студент-психолог, пәндік өзіндік тиімділік, коммуникативтік өзіндік тиімділік.

N.A. Kudusheva*, I.K. Amanova
Turan University, Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: nurgaisha72@mail.ru

Personal effectiveness of university students: descriptive research

The article considers the directions of self-efficacy research in scientific research in connection with the growing interest in the phenomenon of self-efficacy in psychological science. The purpose of this article is to study the self-efficacy of students. Special attention is paid to research that reveals the relationship of the phenomenon of self-efficacy with other psychological phenomena, such as the motivation to achieve success and avoid failure, self-confidence of the individual, research on the features of self-efficacy in general. The essence of the concept of self-efficacy, its structure, the role of self-efficacy in the training of future graduates, as well as opportunities for the development of self-efficacy of students while studying at University In order to determine the level of general self-efficacy of students, features in assessing self-efficacy in the subject and communicative activity, the following methods were carried out – the Scale of General Self-Efficiency by R. Schwarzero, M. Jerusalem (revised by V. Romek); self-efficacy test J. Madduksa, M.; Scheera (modified by L. Boyarintseva under the direction of R. Krichevsky) and demonstrated the research results. The study revealed certain characteristics and specific problematic aspects of students' self-efficacy. Statistical processing and analysis of the results of the study showed that measures to develop students' self-efficacy in the educational process at the university were effective. The features of self-assessment of students studying at various courses of the specialty Psychology are compared and described. The article proves not only the relevance of the problem under study, but also the importance of further study of professional beliefs and self-efficacy to develop recommendations for psychology students in order to improve their professional skills.

Key words: personal self-efficacy, student-psychologist, subject self-efficacy, communicative self-efficacy.

Н.А. Кудушева *, И.К. Аманова
Университет Туран, Казахстан, г. Алматы,
*e-mail: nurgaisha72@mail.ru

Личностная эффективность студентов вуза: описательное исследование

В статье рассматривается личностная эффективность в научных исследованиях в связи с возрастающим интересом к феномену самоэффективности в психологической науке. Целью данной статьи является изучение самоэффективности студентов. Особое внимание уделяется исследованиям, выявляющим взаимосвязь феномена самоэффективности с другими психологическими явлениями, такими как мотивация достижения успеха и избегание неудач, самоуверенность личности, и исследованиям особенностей самоэффективности в целом. Рассматривается сущность понятия самоэффективности, его структура, роль самоэффективности в подготовке будущих выпускников вузов, а также возможности развития самоэффективности студентов во время обучения в университете. С целью определения уровня общей самоэффективности студентов, особенностей в оценке собственной эффективности в предметной и коммуникативной деятельности были использованы методики – Шкала общей самоэффективности личности Р. Шварцера, М. Ерусалема (адаптированная В. Ромеком); тест на определение уровня самоэффективности Дж. МаДДукса, М. Шеера (модифицированная Л. Бояринцевой под руководством Р. Кричевского), и продемонстрированы результаты исследований. Исследование позволило выявить определенные характеристики и конкретные проблемные аспекты самоэффективности студентов. Статистическая обработка и анализ результатов исследования показали, что меры по развитию самоэффективности студентов в образовательном процессе в вузе оказались эффективными. Сопоставлены и описаны особенности оценки собственной эффективности студентов, обучающихся на различных курсах специальности “Психология”. В статье доказана не только актуальность исследуемой проблемы, но и важность дальнейшего изучения профессиональных убеждений и самоэффективности для выработки рекомендаций для студентов- психологов с целью повышения их профессионального мастерства.

Ключевые слова: личностная самоэффективность, студент-психолог, предметная самоэффективность, коммуникативная самоэффективность.

Кіріспе

Жоғары мектептің міндеті – түлекті іргелі білім жиынтығымен қаруландыру ғана емес, сонымен бірге өзінің білім және кәсіби деңгейін үнемі жетілдіріп отыруға, оның кәсіби қызметінде талап етілетін әртүрлі ақпарат көздерін пайдалануға негізделген тұлғаны қалыптастыру. Осыған байланысты жоғары кәсіби білім берудің құзыреттілік моделін енгізу өзекті және стратегиялық тұрғыдан орынды. Университет қабырғасында білім алу кезінде студенттердің негізгі бөлігі әрі қарай оқу мен жұмысқа қажетті жеке қасиеттер мен белгілі бір құзыреттерді қалыптастыруы, өмірдің барлық салаларында белсенділік атқаруға дайын, бәсекеге қабілеттілік, стресске төзімділік, мақсаттылық және жетістік сияқты сипаттамаларға ие болуы керек. Біздің ойымызша, өзіндік тиімділік осындай сипаттамаларға ие болуда маңызды рөл атқара алады. Өзіндік тиімділік – өмірдің барлық салаларында табысқа жетудің негізгі факторы.

Өзіндік тиімділікті зерттеу қажеттілігі психологияның алдында тұрған маңызды қолданбалы

міндеттерге байланысты: өзін-өзі дамытуға психологиялық көмек бағдарламаларын әзірлеу және практикаға енгізу, қиын жағдайларға бейімделу, өмірде субъектінің сәтті өзін-өзі жүзеге асыруы; маманның, оның ішінде психологтың кәсіби дамуы жүретін білім беру процесін психологиялық қолдау.

Өзіндік тиімділік, белгілі бір тапсырмаларды орындау қабілетіне деген тұлғаның сенімділігі (Jordan & Carden, 2017), бұл білім беру саласындағы зерттеулердің маңызды бағыты болды. Бірнеше зерттеулер студенттердің таңдаған міндеттеріне, күш-жігеріне, табандылығы мен жұмысына әсер ету арқылы үлгерім мен оқудағы өзіндік тиімділіктің маңызды рөлін анықтады (Schunk, 2003). Студенттердің жетістіктерін, мотивациясын және студенттердің білім алуын болжайтын делдал және болжаушы ретіндегі өзіндік тиімділік құрылымының рөлі жоғары оқу орындарында да анықталды (Van Dinther, Dochy, & Segers, 2011).

Өзіндік тиімділік проблемасының қазіргі заманғы контексті оны кәсіби даярлық пен қызмет саласында зерттеу болып табылады.

Қазіргі уақытта психолог ғалымдар арасында өзіндік тиімділіктің әртүрлі аспектілері туралы эмпирикалық зерттеулер орын алады (Гордеева, 2006; Гайдар, 2008; Betz, 2000 және т.б.). Зерттеудің келесі бағыттарын атап өтуге болады: онтогенездің әртүрлі кезеңдеріндегі өзіндік тиімділік факторлары (Гайдар, 2008; Гончар, 2012); кәсіби өзін-өзі жетілдірудің динамикалық ерекшеліктері, пәндік іс-әрекеттің сәттілігі мен қарым-қатынастың өзіндік тиімділік деңгейімен байланысы, жеке өзіндік тиімділіктің даму процесі (Шифано, 2000; Гайдар, 2008; Гордеева, 2006 және Шепелева, 2006) өзіндік тиімділіктің полярлық тенденциясы – төмен өзіндік тиімділік тұжырымдамасымен (Bandura, 1997) байланыстырылған үйренген дәрменсіздікпен (Seligman, 1975). Өзіндік тиімділікті зерттеушілер тұлғаның ерекшеліктері сияқты психологиялық құбылыстарға қатысты зерттеді. Осылайша, өзіндік тиімділіктің іс-әрекеттегі белсенділіктің дәрежесі мен икемділігі арасындағы өзара байланысын (Nauta, 2004) зерттеп, растады; (Schyns, 2004) жұмыстарында кәсіби өзіндік тиімділік, көшбасшылық қасиеттердің айқындылығы және ұйымдастырушылық өзгерістерге дайындық арасындағы байланыстар табылды.

Кәсіби маманның мансабында жетістікке жетуге әсер ететін жеке факторлардың бірі – тұлғаның өзіндік тиімділігі деп көрсетті (Бажин, 2008). Шетелдік психологтар А. Бандура және Дж. Роттер әлеуметтік оқыту теориясы аясында тұлғаның өзіндік тиімділігі тұжырымдамасын құруға және дамытуға үлкен үлес қосты”. Өзіндік тиімділікті “адамның өміріне әсер ететін оқиғаларды басқару қабілетіне деген сенімі” ретінде анықтайды. Біздің белгілі бір нақты жағдайдағы іс-әрекеттеріміз қоршаған ортаның және біздің санамыздың өзара әсеріне, атап айтқанда, жағдайды жақсы жаққа өзгерту үшін қажет болатын кейбір әрекеттерді жасай аламыз немесе жасай алмаймыз деген сенімдермен қатысты болатын саналы процестер ерекшеліктеріне байланысты. Бандура дәл осындай күтілетін жағдайды өзіндік тиімділік (self-efficacy) деп атады. Оның пікірінше, адамды басқаратын күш оған сыртқы ортада емес, қоршаған ортаның, оның мінез-құлқы мен жеке басының өзара әрекеттесуінен туындайды.

Өзіндік тиімділік – бұл тұлғаның маңызды қасиеті және нақты мақсаттармен және не істеу керектігін білумен үйлескенде, болашақ мінез-құлыққа айтарлықтай әсер етіп, тұлғаның жалпы жеке тиімділігін жақсартып алады.

Өзіндік тиімділік тұжырымдамасы білім беру зерттеулерінде жақсы белгілі, зерттеушілердің бұл терминді түсіндіруі және қолдануы салыстырмалы түрде сәйкес келеді.

Өзіндік тиімділік мәселесі шетелдік және отандық психологтардың еңбектерінде қарастырылған. Дегенмен, халықаралық зерттеу қауымдастығында өзін-өзі тиімді ету үшін дәлелдер жинау үшін қолданылатын ең жақсы әдістемелер туралы пікірталастар болып жатыр. Зерттеулер көрсеткендей, өзіндік тиімділікке деген сенімдер академиялық үлгерімге әсер етеді, сонымен бірге өзіндік тиімділік тұрақты тұжырымдама емес, бірақ уақыт өте келе дамып, жандануы мүмкін. Өзіндік тиімділік сонымен қатар тапсырманың сипатына, хабардарлығы мен ауқымына байланысты өзгеруге бейім және пәндік салаға байланысты өзгеріп отырады.

Өзіндік тиімділік оқытушылар үшін де, студенттер үшін де маңызды. Сенімнің студенттер үлгеріміне қалай әсер ететіндігін дәлелдейтін дәлелдер көбейіп келеді. Өзіндік тиімділікке деген жоғары сенімнің нәтижеге оң әсерін тигізетін себептердің бірі – бұл студенттердің қойылған міндеттерді шешуде күш-жігер мен табандылық деңгейіне әсер етуі.

Өзіндік тиімділік сенімдері өзін-өзі реттеу және метакогнитивті стратегиялар сияқты тиімді оқыту стратегияларын қолданумен байланысты, және сәттілікке ықпал ететін белгілі бір мінез-құлыққа әкеледі, мысалы:

- проблемаларды қиындықтар ретінде қарастыру және оларды шешуге мақсат қою, олардан аулақ болу;
- мақсатқа қол жеткізудегі мақсаттылық пен табандылықтың жоғары деңгейін көрсету;
- адамның қабылдаған қабілеттеріне емес, міндеттерге және оларды орындау үшін не қажет екеніне назар аудару.

Өзіндік тиімділіктің маңызды аспектісі оның пәндік аймағы немесе нақты міндет (жағдай) болып табылады. Яғни, студент өзінің қабілеттерін нақты пәндік салаға байланысты бағалайды. Бұл жағдайда, жеке өзіндік тиімділік деңгейін барлық пәндер мен жағдайлар бойынша дәйекті деп қарастырудың орнына, оқытудың нақты бағыттары мен міндеттеріне қатысты өзіндік тиімділікке деген сенімді ескеру және өлшеу маңызды. Өзіндік тиімділік сонымен қатар болашаққа бағытталған болады, яғни ол адамның нақты құзыреттілігіне немесе тапсырманы немесе іс-әрекетті орындаудағы жетістіктеріне емес, қол жеткізуге болатын нәрсеге негізделген.

Қазіргі психологиядағы тұлғалық өзіндік тиімділік ұғымы тұлғаның алдағы іс-әрекеттерді, қарым-қатынасты, мінез-құлықты жүзеге асыруда нәтижелі болу қабілеті, әлеуеті мен қабілеттері туралы идеялары, ол өзін оларда жүзеге асыра алатындығымен және күтілетін объективті және субъективті әсерге қол жеткізе алатындығымен түсініледі. Студенттердің тұлғалық өзіндік тиімділігі – бұл оның кәсіби құзыреттілігіне деген сенімділік, ол арқылы маман ретінде оның алдында тұрған міндеттерді сәтті орындауды және адамдармен жұмыс жасауда белгілі бір мінез-құлық стратегияларын құруды болжайды, яғни, шын мәнінде, бұл кәсіби құрал. Тұлғалық өзіндік тиімділіктің болуы болашақ мұғалім үшін кәсіби қызметке психологиялық дайындықтың қажетті шарты болып табылады, өйткені ғалымдар өзіндік тиімділік мен психологиялық әл-ауқаттың қабылдануы студенттердің мінез-құлқы мен көзқарастарына оң әсерін тигізетіндігін және білім беру қызметінде сәттіліктің артуына әкелетіндігін дәлелдеді. Өзіндік тиімділік құбылысының басқа психологиялық құбылыстармен байланысын зерттеу (Гайдар, 2008; Nauta, 2004; Schyns, 2004) еңбектерінде келтірілген. М.И. Гайдар психологтың жеке өзіндік тиімділігін зерттей отырып, кәсіби маңызды қасиеттер мен өзіндік тиімділік арасындағы маңызды байланысты анықтады. Автор болашақ психологтың кәсіби функцияларды толтырған кезде сұранысқа ие болатын кәсіби маңызды қасиеттердің бар екенін түсінуі оларды өзектендіру қабілетіне деген сенімділікпен байланысты екенін алға тартты және дәлелдеді.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Зерттеуге 96 ерікті сыналушы (орташа жасы – 21,5, SD=5,5) қатысты. Сыналушылар эксперименттің мақсаты, міндеттерімен танысады, экспериментке қатысу үшін Абай атындағы Қазақ ұлттық университетінің Педагогика және психология институтының «Психология» бағытында білім алушы студенттері қатыстырылды. Психологиялық эксперименттің талабына сәйкес студенттерден шынайы жауап берулері сұралды.

Зерттеуде екі әдіс қолданылды: Р. Шварцер, М. Ерусалемнің тұлғаның жалпы өзіндік тиімділігі шкаласы (В. Ромекпен бейімделген нұсқасы); Дж. Маддукс және М. Шеердің өзіндік тиімділік деңгейін анықтау тесті (Л.Р. Кричевский басшылығымен жаслаған Л. Боярин-

цеваның модификациясы), әдістеме өзіндік тиімділіктің екі деңгейін – пәндік қызмет саласындағы өзіндік тиімділік деңгейін және тұлғааралық қарым-қатынас саласындағы өзіндік тиімділік деңгейін өлшейді.

Зерттеудің негізгі міндеттері болып табылады:

- студенттердің жалпы өзіндік тиімділік деңгейін анықтау, бұл студенттердің өмірдегі әртүрлі мақсаттарға жетуге деген көзқарасын, олардың осы жолдағы қиындықтарды жеңудегі мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді;

- студенттердің пәндік және коммуникативтік әрекеттегі өз тиімділігін бағалаудағы ерекшеліктерді анықтау.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

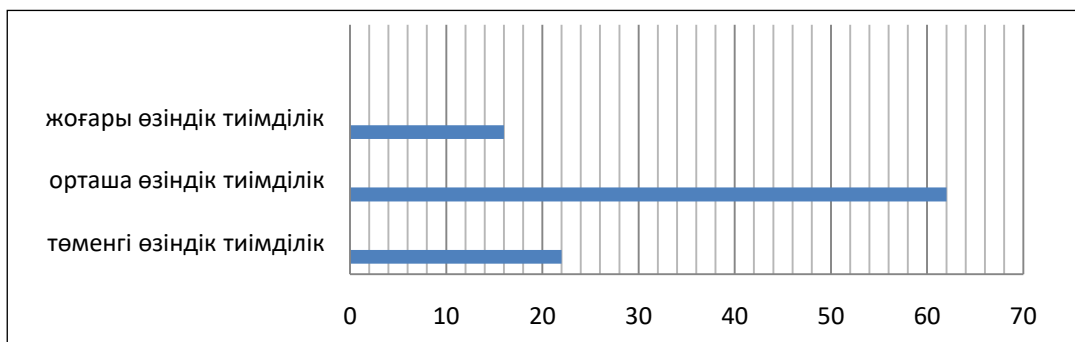
Қазіргі зерттеулерде өзіндік тиімділік көбінесе интегративті жеке сипаттама ретінде анықталады, ол көптеген көріністерге ие. Өзіндік тиімділік адамның метасапасы ретінде әрекет етеді, оның ішінде өз күшіне сену, өз жұмысына деген сенімділік, өткен тәжірибені өзгерту қабілеті, туындаған қиындықтарды жеңе білу.

Шварцер-Ерусалемнің жалпы өзіндік тиімділік шкаласы әдістемесін жүргізгеннен кейін біз психолог студенттеріндегі жалпы өзіндік тиімділік көрсеткіштеріндегі айырмашылықтарды анықтай алдық.

Зерттеу нәтижелерін талдау негізінде респонденттердің 24%-ында жалпы өзіндік тиімділіктің төмен деңгейі байқалды; орташа деңгей – 62%-да; жоғары деңгей – 14%-да. Алынған мәліметтер студенттердің басым көпшілігінің өздерінің өзіндік тиімділігін орта деңгейде бағалайтындығын көрсетеді, бұл кедергілерді жеңу үшін жасалатын іс-әрекет стратегиясын таңдауға, мотивация мен күш-жігерге жақсы әсер етпейді.

Төмендегі суретте жалпы өзіндік тиімділіктің үш тобы бойынша пайыздық қатынаста алынған мәліметтер келтіріледі.

Алдымен төмен өзіндік тиімділік нәтижелерін талдаймыз. Зерттеу барысында біз сұралған студенттердің 22%-ында жалпы өзіндік тиімділік деңгейі төмен екенін анықтадық. Бұл мән психолог студенттерінің өзіндік қабілеттеріне деген сенімділігі төмен және кез келген нақты тапсырмаларды орындау кезіндегі сенімсіздігі ретінде сипаттайды. Орташа көрсеткіштегі мәнділік деңгейі 21,2-ге тең.

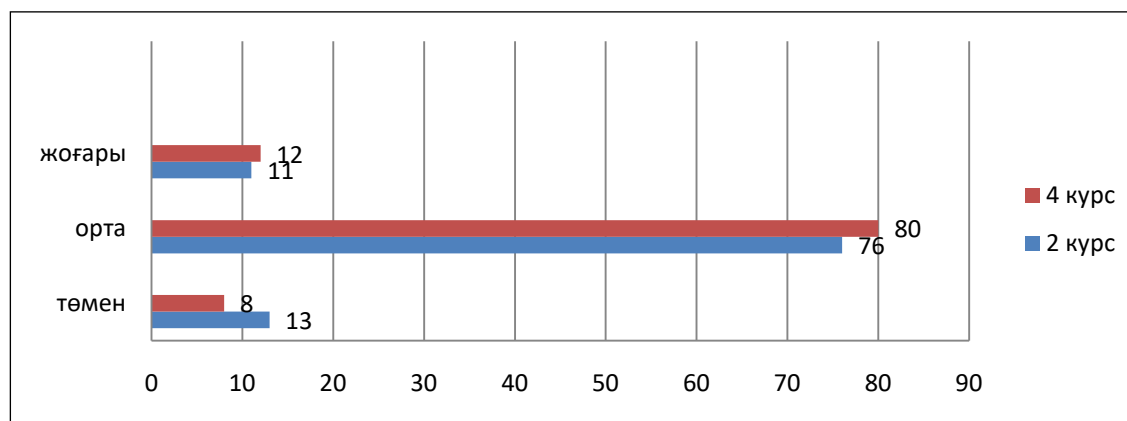
1-сурет – Студент-психологтардың жалпы өзіндік тиімділік деңгейінің арақатынасы

Алынған нәтижелерден біз психология студенттерінің көпшілігінде жалпы өзіндік тиімділіктің орташа деңгейі бар екенін көреміз. Осыған байланысты оларды өздерінің тиімділігіне сенімді адамдар ретінде сипаттауға болады, олар өз білімдерін қолдана алады және жағдайды бақылау үшін қажетті әрекеттерді орындай алады. Орташа көрсеткіштегі мәнділік деңгейі 30,5-ке тең.

Зерттеу барысында біз студент-психологтардың тек 16%-ында жалпы өзін-өзі жетілдірудің жоғары деңгейі бар екенін анықтадық. Сондықтан оларды өз мүмкіндіктеріне сенімді және қоғаммен оңай және сындарлы қарым-қатынас

жасай алатын адамдар ретінде сипаттауға болады. Орташа көрсеткіштегі мәнділік деңгейі 37,4-ке тең.

Университетте оқу процесінде әр түрлі курстардағы студенттер тұлғасының өзіндік тиімділік динамикасын зерттеу үшін 2-ші және 4-ші курс психологтарындағы Шварцер-Ерусалемнің жалпы өзіндік тиімділік шкаласы әдістемесінің көрсеткіштерін салыстырамыз. Алынған мәліметтер пайыздарға аударылды және әдістеме аясында түсіндірілді: тұлғаның жалпы өзіндік тиімділігі шкаласы (Р. Шварцер, М. Ерусалем В. Ромекпен бейімделген нұсқасы); Әдістеме нәтижелері 4-суретте көрсетілген.

2-сурет – Шварцер-Ерусалемнің жалпы өзіндік тиімділік шкаласы әдісіне сәйкес студенттердің өзіндік тиімділік динамикасының көрсеткіштері

Суретте көрсеткендей, екі курстағы студенттердің өзіндік тиімділігінің орташа деңгейі шамалас болды. Өзіндік тиімділік деңгейі төмен студенттердің ең көп саны екінші курс студенттерінде анықталды. Болжам бойынша, төменгі курстағы студенттер әлі де болса өздерін іздеу бағытында, өз-өздерін іс-әрекетте сынап

көре алмаған және бұл олардың іс-әрекеттерінің тиімділігіндегі кейбір белгісіздіктермен байланысты. Суретте екінші курсқа қарағанда өзіндік тиімділігі жоғары студенттер көп екенін көре аламыз, бұл жоғары оқу орнын бітірген кезде олардың іс-әрекеттерінің тиімділігіне деген сенімділіктің артқанын көрсетеді. Бұл, мүмкін,

кәсіби білімнің кеңеюіне, жұмыс іздеумен байланысты өмірдегі маңызды кезеңге дайындалуға байланысты шығар.

Шварцер-Ерусалемнің жалпы өзін-өзі тиімділігі шкаласы әдіснамасын сипаттау нәтижесінде біз респонденттердің курсқа карамастан, өзіндік тиімділігі орташа деңгейде деген қорытынды жасауға болады, біздің ойымызша, бұл психолог мамандығы үнемі жеке дамуды және өзін-өзі жетілдіруді қамтамасыз етеді. Дегенмен де, студенттердің көпшілігі өздерінің қабілеттеріне сенбейді, әсіресе бұл төменгі курстардың нәтиже көрсеткіштерін талдауда айқын көрінеді. Үшінші, төртінші курстарға қарай өзіндік тиімділіктің жалпы индексінің өсуі байқалады, атап айтқанда, өзіндік тиімділік құрылымында табандылық пен өзін-өзі бақылау артады. Пәндік іс-әрекеттегі өзіндік тиімділікті талдауға келетін болсақ, респонденттердің 17%-ында төмен деңгей, 73%-нда орташа деңгей, 10%-нда жоғары деңгей анықталды. Ұсынылған нәтижелер пәндік іс-әрекетке қатысты студенттердің көпшілігінде өзін-өзі жетілдірудің орташа деңгейі бар, олар жоспарлауға қабілетті және жұмыста қойылған мақсаттарды орындау қабілетіне сенімді, олар қиын қызмет жағдайларында табандылық таныта алады, бірақ сонымен бірге қиындықтардан аулақ болу үшін жоғары көрсеткіштер анықталды. Сондай-ақ, өз-өзіне сенімділіктің, мақсаттылық пен табандылықтың жоғарылауымен төменгі курстардан жоғары курстарға дейінгі пәндік өзіндік тиімділіктің оң динамикасы анықталды.

Коммуникативтік өзіндік тиімділік бойынша деректерді талдау нәтижелері респонденттердің көпшілігінің өзіндік тиімділік дамуының төмен деңгейі – 51%, орташа деңгейі – 47%, жоғары деңгейі – 12% екенін көрсетті. Бұл студенттердің коммуникативті жұмысының төмен деңгейі, тұлғааралық қарым-қатынастың әртүрлі жағдайларында олардың коммуникативті қабілеттерін төмен бағалау туралы айтуға мүмкіндік береді. Респонденттердің көпшілігі адамдардың үлкен топтарында өздерін ыңғайсыз сезінетінін, белсенді болу керек жерде ұялшақтықты, қақтығыстардан қорқатындығын және тұлғааралық қарым-қатынаста сыртқы ізгіліктің маңыздылығын көрсететінін байқатады.

Енді Шварцер-Ерусалемнің жалпы өзіндік тиімділік шкаласы әдістемесі бойынша алынған нәтижелердің сенімділігін растау үшін біз Манна-Уитнидің U-критерийін пайдалана отырып, зерттелуші топтардың қалыптастырушы эксперименттен кейінгі нәтижелері арасындағы

айырмашылықтардың статистикалық мәнділігін анықтадық.

Ол үшін эмпирикалық зерттеу болжамдарын құрдық.

H_0 болжам: 2-ші және 4-ші курс студенттері арасында жалпы өзіндік тиімділік бойынша айырмашылықтар жоқ.

H_1 болжам: 2-ші және 4-ші курс студенттері арасында жалпы өзіндік тиімділік бойынша айырмашылықтар бар.

Р. Шварцер, М. Ерусалемнің тұлғаның жалпы өзіндік тиімділігі шкаласы әдістемесі бойынша анықталған топтар арасындағы айырмашылықтардың статистикалық мәнділігін есептеу нәтижелері төмендегі 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Р. Шварцер, М. Ерусалемнің тұлғаның жалпы өзіндік тиімділігі шкаласы әдістемесінен алынған көрсеткіштер бойынша топтар арасындағы айырмашылықтардың статистикалық мәнділігі

Өлшем		Жалпы өзіндік тиімділік
Манна-Уитни U-критерийі		303,500
Вилкоксон W-критерийі		768,500
Асимптотикалық мәнділік (2-жақты)		0,022
Ортаңғы ранг	2-курс (n=48)	121,38
	4-курс (n=48)	145,62

Ескерту: Мұндағы топтастырушы айнымалы – курс

Кестеден көріп отырғанымыздай, 2-ші және 4-ші курс студенттерінің жалпы өзіндік тиімділік шкаласы көрсеткіштері арасында статистикалық мәнді айырмашылық ($p < 0,05$) анықталды. Мұның өзі зерттелуші топтар арасында жалпы өзіндік тиімділік бойынша мәнді айырмашылық барын білдіреді. Бұл алынған нәтижелер H_0 болжамының шеттетіліп, H_1 болжамының дәлелденгендігін көрсетеді.

Осылайша, зерттеу студенттердің өзіндік тиімділігінің белгілі бір сипаттамаларын және нақты проблемалық аспектілерін айқындауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелерінің статистикалық өңдеуі мен талдауы университетте оқу үрдісінде студенттердің өзіндік тиімділігін дамыту іс-шаралары тиімді болғандығын көрсетті.

Сондықтан жоғары оқу орындарында студенттердің өзіндік тиімділік сияқты маңызды кәсіби сапасына ерекше мән беру керектігін

ескеру қажет. Себебі бұл болашақ маманның келешектегі тұлғалық және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруының маңызды шарты болып табылады.

Зерттеушілердің көпшілігі (Sherer, Maddux, Mercandante, Prentice-Dunn, Jacobs, Rogers, 1982) және басқалар өзіндік тиімділік статикалық және өзгермейтін құндылық емес, өмір барысында әр түрлі факторлардың әсерінен қалыптасады деп санайды. Жетістікке жетудің жеке тәжірибесі өзін-өзі тиімді етуге ең көп әсер етеді. Өзіндік тиімділік сезімі табысқа өз бетімен қол жеткізілгенде жоғары дәрежеде өседі, қиындықтарды жену арқылы күш-жігер жұмсалады, бұл адамға қажетті нәтижелерге жету қабілетіне сенуге көмектеседі және кейіннен сәтсіздіктерге деструктивті реакциялардан қорғайды. Өзіндік тиімділік, әдетте, жалпыланып, ұқсас іс-әрекеттің барлық саласына ауысады. А. Бандураның айтуынша, жетістіктер олардың қызметін бағалауды арттырады, ал жиі сәтсіздіктер оны бұзады, әсіресе сәтсіздіктер дамудың алғашқы кезеңдерінде болса. Қол жеткізген жетістіктерден кейін тиімділікті күту күшейтіледі, ал кездейсоқ сәтсіздіктердің теріс әсері әлсірейді. Өзін-өзі жетілдіруді дамыту үшін қиындықтарды еңсеру тәжірибесі қажет, ал адам табысты өзінің күш-жігерімен байланысты деп қабылдауы керек.

Өзіндік тиімділікке жанама тәжірибе де әсер етеді. Адам өзін-өзі басқару қабілеті басқалардың қиын мәселелерді шешуде қалай табысқа жететінін байқаған кезде жоғарылайды, ал өзі сияқты басқалардың (бірдей құзыретті) табанды әрекетке қарамастан бірнеше рет сәтсіздікке ұшырағанын көргенде төмендейді. Басқа адамдардың тәжірибесі тұлғаның өзіндік тиімділігін қалыптастыру проблеманы шешу үшін қажетті тәжірибе немесе мәліметтер болмаған кезде оның қабілеттеріне қатысты белгісіздік болған кезде ерекше маңызды болады. Өзіндік тиімділікке әсер етудің тағы бір әдісі – вербалды сенімдер.

Өзіндік тиімділік адамның мақсатқа жету үшін қажетті қабілеттерге ие екендігіне сендіру әрекеттерінің вербалды ықпал етуі әсерінен өзгеруі мүмкін. Ауызша сенімнің тиімділігі басқа ақпарат көздерімен салыстырғанда жоғары емес. А. Бандура (2000) сенімдердің әсері

әлсіз және ұзаққа созылмайды, сонымен қатар кейбір жағдайларда олар керісінше әсер етуі мүмкін дейді. Зерттеулерге сәйкес, мадақтау және мақұлдау сияқты ауызша сенімдер белгілі бір өмірлік мәселелерді сәтті шешудің жеке тәжірибесімен расталған кезде жақсы нәтижеге қол жеткізіледі. Зерттеу нәтижелерін талдау білім беру процесінде өзіндік тиімділікті дамыту үшін арнайы психологиялық жұмысты ұйымдастыру қажеттілігін көрсетеді. Бұл тұрғыда ең перспективалы болып мақсаттар құруға, оларға қол жеткізу үшін қажетті ресурстарды түсінуге және жаңартуға мүмкіндік беретін оқыту технологиялары мен заманауи коуч-технологиялар табылады.

Қорытынды

Жүргізілген жұмысты қорытындылай келе, қазіргі уақытта психологиялық ғылым адамның әлеуетін дамытуға және оның тиімді болуына мүмкіндік беретін ішкі ресурстарды табуға көп көңіл бөлетінін атап өткен жөн. Қазіргі жағдайда өзін өзі жұмылдыратын іс-әрекетте жоғары құзыреттілік деңгейі ғана емес, сонымен қатар өзіндік тиімділігі туралы ойдың болуы талап етіледі, бұл өмірдің түрлі салаларында, соның ішінде мамандықта жетістікке жетудің маңызды психологиялық шарты болып табылады. Бұл жерде біз зерттеудің өзектілігін көреміз. Зерттеу барысында біз өзіндік тиімділікті адамның ішкі ресурстарын ашатын, өмірдің әр түрлі салаларында даму әлеуетін арттыратын, іс-әрекеттің алуан түрлі нұсқаларын беретін, әр түрлі пәндік және коммуникативті жағдайлардағы мінез-құлықтың тиімді стратегиясын құрайтын негізгі детерминант ретінде қарастырдық. Өзіндік тиімділік жеке адамның жағдайлық сипаттамасы емес. Өзіндік тиімділігі жоғары адам өзінің ішкі әлеуетін барынша өнімді жүзеге асыра алады, өзін физикалық және психикалық денсаулығын сақтай отырып, кез келген бағытта үйлесімді тұлға ретінде дамыта алады. Өзіндік тиімділікті мұндай түсіну адамның ресурстарын және оның даму әлеуетін өзектендіретін заманауи психологиялық технологияларды пайдалана отырып, білім беру процесін неғұрлым өнімді және тұтас құруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

- Бажин А. С. Оценка самоэффективности личности как инструмент управления карьерой профессионала в современной организации // Книга 2: Молодежь-наука-инновации: сборник докладов 56-й междунар. молодеж. науч.-технич. конф. – Владивосток: Морской ГУ им. адм. Г. И. Невельского, 2008. – С. 286-288.
- Bandura, A. Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies*, 1995. – P. 1-45.
- Bandura A. *Self-Efficacy, The exercise of control*. – New York: W. H. Freeman and Company, 1997.
- Бандура А. Теория социального научения / Перевод с английского под ред. Чубарь Н.Н. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
- Betz N., Schifano R. Increasing realistic self-efficacy and interests in college women // *Journal of Vocational Behavior*, 2000. – Vol. 56. – P. 35–52.
- Van Dinther, M., Dochy, F., Segers, M. Factors affecting students' self-efficacy in higher education. *Educational Research Review*, 2001. – № 6(2). – С.95–108.
- Гайдар М.И. Динамика личностной самоэффективности студентов-психологов в период обучения в вузе / М.И. Гайдар // *Известия Волгоградского педагогического университета*. – 2008. – № 9. – С. 264-268.
- Гончар С.Н. Самоэффективность как профессиональное качество будущих педагогов-психологов / С. Н. Гончар // Педагогическое мастерство: материалы Междунар. науч. конф. (Москва, апрель 2012 г.). – М.: Буки-Веди, 2012. – С. 250-253.
- Гордеева Т.О., Шепелева Е.А. Гендерные различия в академической и социальной самоэффективности и копинг-стратегиях у современных российских подростков // *Вестник Московского университета*. – 2006. – № 3. – С.78-85
- Jordan, K., Carden, R. (2017) Self-efficacy and gender in STEM majors. *Modern Psychological Studies*. – 22(2).
- Margaret M. Nauta Self-Efficacy as a Mediator of the Relationships between Personality Factors and Career Interests. – 2004. – Vol.12 issue: 4. – P. 381-394, November 1.
- Seligman M.E. *Helplessness: On Depression, Development, and Death* / M.E. Seligman. – San Francisco : W.H. Freeman, 1975. – 250 p.
- Schunk, D. H. Self-efficacy for reading and writing: Influence of modeling, goal setting, and self-evaluation // *Reading and Writing Quarterly*, 19. – 2003. – С.159–172.
- Schyns B. The Influence of Occupational Self-efficacy on the Relationship of Leadership Behavior and Preparedness for Occupational Change / B. Schyns // *Journal of Career Development*. – 2004. – Vol. 30. – iss. 4. -P. 247-261.
- Sherer, M., Maddux, J. E., Mercandante, B., Prentice-Dunn, S., Jacobs, B., Rogers, R. W. The self-efficacy scale: Construction and validation. *Psychological Reports*. – 1982. – 51. – P. 633-671.
- Rotter, J.B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*. – 1966. – № 80(1). – P. 1–28.

References

- Bazhin A. S. (2008) Otsenka samoeffektivnosti lichnosti kak instrument upravleniya kar'eroy professionala v sovremennoy organizatsii [Self-efficacy assessment of a person as a tool for professional career management in a modern organization]. Book 2: Youth-science-innovation: collection of reports of the 56th International Conference. youth. scientific and technical conf. Vladivostok: Marine State University named after Adm. G. I. Nevelsky, pp. 286-288.
- Bandura A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in changing societies*. New York: Cambridge University Press, pp. 1-45.
- Bandura A. (1997) *Self-efficacy: The exercise of control*. New York : Freeman, pp. 604.
- Bandura A. (2000) Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness. In E. A. Locke (Ed.), *Handbook of principles of organization behavior* (pp. 120-136). Oxford, UK: Blackwell.
- Betz N., Schifano R. (2000). Increasing realistic self-efficacy and interests in college women // *Journal of Vocational Behavior*, vol. 56, pp. 35–52.
- Van Dinther M., Dochy F., & Segers, M. (2011). Factors affecting students' self-efficacy in higher education. *Educational Research Review*, 6(2), 95–108. <https://doi.org/10.1016/j.edurev>.
- Gaidar M. I. (2008). Dinamika lichnostnoi samoeffektivnosti studentov-psihologov v period obucheniya v vuze [Dynamics of personal self-efficacy of students-psychologists in the period of training at the university] / M. I. Gaidar. *Izvestiya Volgogradskogo pedagogicheskogo universiteta*, no 9, pp. 264-268.
- Gonchar S. N. (2012). Samoeffektivnost kak professionalnoe kachestvo buduih pedagogov-psihologov [Self-efficacy as a professional quality of future teachers-psychologists] S.N. Gonchar // *Pedagogical mastery: materials of the International Scientific Conference (Moscow, April)*. M.: Buki-Vedi, pp. 250-253.

Gordeeva T. O., Shepeleva E. A. (2006) Genderny razlichiya v akademicheskoy i sotsial'noy samoeffektivnosti i koping-strategiyakh u sovremennykh rossiyskikh podrostkov [Gender differences in academic and social self-efficacy and coping strategies in modern Russian adolescents]. Bulletin Moscow State University Vestnik Moskovskogo universiteta, 2006, no 3, pp. 78-85.

Jordan K., & Carden R. (2017). Self-efficacy and gender in STEM majors. *Modern Psychological Studies*, 22(2).

Margaret M. Nauta (2004) Self-Efficacy as a Mediator of the Relationships between Personality Factors and Career Interests. volume: 12 issue: 4, pp. 381-394.

Seligman M.E. (2004). *Helplessness: On Depression, Development, and Death* / M.E. Seligman. San Francisco : W.H. Freeman, 1975, 250 p.

Schunk D. H. (2003). Self-efficacy for reading and writing: Influence of modeling, goal setting, and self-evaluation. *Reading and Writing Quarterly*, 19, pp. 159–172.

Schyns B. (2004). The Influence of Occupational Self-efficacy on the Relationship of Leadership Behavior and Preparedness for Occupational Change / B. Schyns // *Journal of Career Development*, vol. 30, iss. 4, pp. 247–261.

Sherer M., Maddux J. E., Mercandante B., Prentice-Dunn S., Jacobs B., Rogers R. W. (1982). The self-efficacy scale: Construction and validation. *Psychological Reports*, 51, pp. 633-671.

Rotter J.B. (1966) Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs*, 80(1), pp. 1–28.